

Kulturowe konteksty integracji europejskiej

redakcja

Mariola

Walczak-Mikołajczakowa

Kulturowe konteksty integracji europejskiej

redakcja naukowa

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

Gniezno 2004

Książka wydana przy pomocy finansowej
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Projekt okładki
Grażyna Gajewska

Opracowanie typograficzne
Bogdan Hojdis

Korekta
Robert Bil

© Copyright by Wydawnictwo Collegium Europeum Gnesnense 2004

ISBN 83-918778-3-3

WYDAWNICTWO COLLEGIUM EUROPEUM GNESNENSE
ul. Józefa Kostrzewskiego 5-7
62-200 Gniezno

SKŁAD I LAMANIE: Bogdan Hojdis
ul. Jarosława Maciejewskiego 18/1
61-606 Poznań, tel./fax (61) 8257232

DRUK I OPRAWA: Prodruk
ul. Błażeja 3
60-611 Poznań, tel. (61) 8229046ś

Spis treści

Wstęp	9
-----------------	---

Miejsca wspólne

Kazimierz Ilski

Historia Kościoła jako historia powszechna	13
--	----

Bogdan Walczak

Kultura jako czynnik integracji europejskiej – przykład Rzeczypospolitej Obojga Narodów	23
--	----

Canko Canev

Piętnastowieczna Polska jako łącznik wielkich kultur chrześcijańskich	34
---	----

Marzanna Kuczyńska

Kazania ku czci Podwyższenia Krzyża Galatowskiego w kontekście polemicznym i w kształtowaniu chrześcijańskiej pobożności	43
---	----

Galia Simeonova-Konach

Bułgaria wielokulturowa – <i>Mój Ruszczuk</i> Eliasza Canettiego	52
--	----

Mikołaj Gębka

Rodzina jako czynnik integracji w kulturze europejskiej. Szanse i zagrożenia	63
--	----

Drogi i rozdroża

Krzysztof Ratajczak

Na pograniczu chrześcijaństwa i pogaństwa – działalność zakonów rycerskich nad Bałtykiem w XII–XIV w.	73
--	----

Jan Stradomski

O rażącej sile argumentu w siedemnastowiecznej polemice religijnej – uwag kilka	86
--	----

Владимир Василенко

Славянщина в перспективе путешествий (о путевых записках Ю.И. Крашевского)	95
---	----

Monika Miazek

Europejczyk w Państwie Środka – jezuici, nauka, akomodacja	107
--	-----

Rodowody i konteksty

- Mateusz Stróżyński**
The ancient philosophy – spiritual faces of unity 119
- Ryszard Grzesik**
Średniowieczne argumenty za europejskością Środkowych Europejczyków 125
- Mariola Walczak-Mikołajczakowa**
Alfabet a tożsamość narodowa Słowian (na przykładzie Słowiańszczyzny południowej) 136
- Zdravko Stamatovski**
Kwestie kultury w *Konstytucji Ligi Macedońskiej* z 1880 r. i 120 lat później 144

Idee i losy

- Aleksandra Boroń**
Wartości uniwersalne – czyli europejskie sny o potędze 157
- Izabela Lis**
Integrująca (modelująca) rola wielkich idei – na przykładzie idei świętości (świętych) 162
- Таня Тодорова**
Отражение на идеите на европейското езиковедство в сп. „Български книжици” (1858–1862) 169
- Diana Ivanova**
Europejskie językoznawstwo i początki bułgarskich nauk filologicznych w okresie Odrodzenia Narodowego 177
- Barbara Śmidowicz**
Koncepcja edukacji klasycznej według Wilhelma von Humboldta 178
- Joanna Czaplińska**
„Prywatna ojczyzna banity”. Tożsamość emigrantów w czeskiej literaturze po 1968 roku 183
- Bogusław Zieliński**
Serbski pociąg ku Europie. Nad powieścią *Panika u intersitiju* Janka Vujinovicia 203

Dylematy współczesności

- Tadeusz Lewaszkiewicz**
Łużycanie po zjednoczeniu Niemiec 213

Максим Каранфиловски

- Улогата на лекторатите по македонски јазик во промовирањето
на македонската култура 222

Marek Kaźmierczak

- Ciemna przyszłość dziedzictwa antycznego 231

Grażyna Gajewska

- Czy w świecie cyborgów jest miejsce dla historii? 239

Таня Тодорова

София

**Отражение на идеите на европейското езикознание
в сп. „Български книжици” (1858–1862)**

Възрожденското списание „Български книжици”, издавано в Цариград в периода 1858-1862 г., предоставя богат фактологичен материал, който показва, че българските възрожденски дейци са познавали и са се влияели в книжовната си дейност от езиковедските течения в Европа през първата половина на XIX век.

Книжовноезиковите възгледи на Н. Касапски, Т. Н. Шишков, Г. Кръстевич, Д. Мутев, на анонимния автор на статията „За языцы-ты” позволяват да ги отнесем към онази група от българските възрожденски книжовници, за които Вл. Мурдаров констатира: „... десетилетия преди полагането на същинските основи на българските научни проучвания те търсят контакта с европейската славистика, не само за да представят своите собствени занимания, но и да покажат изобщо книжовната дейност по нашите земи, за да получат подкрепа в търсенията си, а и да подкрепят сами чрез събирания от тях обилен езиков и особено фолклорен материал чуждите авторитетни изследвания върху българския език, литература и история”¹. Материалите с лингвистична насоченост на тези възрожденски книжовници, публикувани в сп. „Български книжици”, разкриват задълбочено познаване на идеите на европейското езикознание, стремеж към тяхното популяризиране сред българската общественост, но и същевременно творческо и критично интерпретиране на сложната езиковедска проблематика.

На страниците на сп. „Български книжици” на високо за времето си равнище и при задълбочено познаване на постиженията на славянската и западноевропейската научна мисъл се достига до оригинални обобщения и градивни констатации по основополагащи книжовноезикови проблеми. Разисква се пространно проблематика, свързана с произхода, същността и ролята на езика като обществено и културно явление. Представени са опити за класификация на езиците, концепции по въпроси на глотогенезата и създаването на книжовните езици. Разисква се Кирило-Методиевската проблематика – въпросът за генезиса и лингвистичната структура на старобългарския език, за новаторската мисия на Кирил и Методий, за авторството и старинността на двете азбуки – кирилица и глаголица. Постиганията и модерните идеи на сравнителното езикознание са добре познати на възрожденските книжовници, публикували в сп. „Български книжици”,

¹ Вл. Мурдаров, *Виенската славистика и българското езикознание 1822-1849-1918*, Пловдив, Пигмалион, 1999, с. 14.

изтъквани като най-правилен подход при разглеждането на книжовноезикови проблеми (Н. Касапски) или използвани като основен метод при разработката на лингвистична проблематика (Г. Кръстевич).

В научната дискусия по езикови проблеми авторите на филологически материали в списанието се позовават или дискутират с идеите на известните европейски учени – Фр. Волтер и Ж.Ж. Русо, Й. Добровски, Ю. Венелин, П. Й. Шафарик, Й. Копитар, И. Срезневски и др. Значението на постиженията на славистиката за изграждането и устройството на новобългарския книжовен език се обобщава от автора на статията „За Всеобща Българска Грамматика”: „За Старобългарский языкъ списания-та на Копитаря, Шафарика, Ганка, Миклошичя и Добровскаго сатъ известени на вси-ти учени Българе, и тыя щатъ разковятъ ... всички-ты наши книжевны питання, были намъ до днесъ толкозъ тъмны” (I, 3, 19:101)². В статията си „Народна книжнина и бългърска старина” Д. Мутев задава риторичния въпрос: „...Кому не са известни прочюти-ти имена на Вука Стефановича Караджича, на Копитара, на Шафарика, на Срезневскаго?” (I, 1, 5:157).

В сп. „Български книжици” проблематика та, свързана с произхода, същността и ролята на езика като обществено и културно явление, се разглежда в следните публикации: студията „Мысли” от Н. Касапски, статията „За языцы-ты” от анонимен автор и трудът на Т. Н. Шишков „За българска-та книга или за Азбука-та и Правописание-то на Новобългарския-тъ языкъ”, част първа.

Под влияние на идеите на европейското езикознание, конкретно на Волтер и Русо, на Й. Юнгман и И. Добровски – Н. Касапски разсъждава върху ролята на езика в процеса на човешката и обществената еволюция. Той извежда езика – основното средство на човешката комуникация като предпоставка за възникването на гражданското общество и на християнската религия: „Не щеше да има общество гражданско, най-голямо-то нещо отъ учреждения-та челешки; не бы имало и богопознание” (I, 2, 12:165).

Н. Касапски представя основните компоненти, съставлящи националното самоопределение: общ език, културно, духовно и териториално единство. Езиковата и духовната консолидация на българското население всъщност поставят основните задачи на първия етап от осъществяването на българската възрожденска програма през 50-60-те години на XIX век. В сп. „Български книжици” се подчертава диалектичката връзка език – народ. Изтъква се езикът като отличителен белег на народността и оттук просъществуването и се свързва с опазването и съхраняването на езика. В студията „Мысли” Н. Касапски определя: „Съ языкъ-тъ ся отличятъ големы-те семейства (челяди) на човецы-те, наречени народи” (I, 2, 12: 166) и „Языкъ-тъ има за челяка еще една страна, важна и драгоценна: е признакъ, отличие, изражение народность-та”(I, 2, 12: 165). В размислите си Н. Касапски подчертава, че в езика на всеки народ се

² Числата в скоби означават годишнината на сп. „Български книжици”, частта, книжката и страниците.

оглежда степента на неговата образованост, културното му и духовно развитие. Авторът на статията „За язици-ти” също обобщава: „Языкът-т е ...истинно-то характеристическо отличие, по кое-то ся распознава единъ народъ отъ други” (II, 1, 2:46). Двамата книжовници споделят общото мнение, че проучването на езика на един народ е база за историологически, характерологични и народоописателни изследвания.

Л. Андрейчин подчертава, че важната филологическа идея за еволюцията на езика у нас се развива съзнателно и задълбочено от Л. Каравелов в негови статии във в. „Българска пчела” (1864) и в. „Свобода” (1870). За книжовници като Н. Касапски и авторът на статията „За язици-ти” обаче може да се отнесе обобщението на изтъкнатия ни езиковед, че те са от редицата възрожденски автори, които интуитивно са се „опирали на еволюционната теория”³.

В студията си „Мисли” Н. Касапски насочва разсъжденията си и към глобалния проблем на глотогенезата. Касапски познава идеите на Волтер и Русо, но не е съгласен с теорията, че езикът възниква при обединението между хората чрез „обществен договор”. Той представя своя възглед за произхода и природата на езика: „Языкът-т ... е органическо действие, свойствено, вродено човеку”; „Языкът-т е необходимо последствие и творение на человеческий животъ: человекъ-а говори, зашто-то мисли” (I, 2, 13:199).

Авторът на статията „За язици-ти” не се наема да разрешава основния въпрос на глотогенезата – хипотезите за божествения произход на езика или за езика като творение на човешкия колектив – но клони към идеалистическото му тълкуване (II, 1, 2:46).

Н. Касапски като разкрива връзката език – мислене извежда същността на видовете мислене – нагледно-образното „нагледността”, езиково-понятийното „стройность, порядокъ последователность въ наше-то учение” и абстрактно-образното (научно) мислене „умозрителна, или любомудрическа (философска)” (I, 2, 17:46). Теоретичните му разсъждения впечатляват с научно издържани формулировки. Книжовникът разглежда езика като историческа категория с отделни етапи на възникване, развитие, разцвет и отмиране. Движението на езика се извършва двупосочно – към усъвършенстване и обогатяване или към упадък и превръщането му в „мъртъв” език с изчезването на последните езикови носители.

Касапски разсъждава и върху процесите на зараждане и формиране на езика. Първоначално възникват гласните, междуметията и звукоподражателните думи, породени вследствие подражанието на звуците в обкръжаващата природа („виение вълка, кукувание на кукувица-та” и др.). Постепенно се оформят названията из областта на чувствения и сетивния опит на хората и последният етап е появата на абстрактното мислене. „Имеешъ неколко стотенъ думы, съставены съ подражание-то, человекът, ... съставиль тысящъ други, и изъ

³ Л. Андрейчин, *Филологически основи върху които се гради книжовната дейност на някои възрожденци през третата четвърт на XIX век*, „Български език”, г. XXXII (1982), кн. 6, с. 487.

область-та чувствена пренесалъ имъ значение-то въ предела на ума и на отвличеностъ-та” (I, 2, 15:295).

Н. Касапски се спира и на нелингвистичните фактори, които влияят при изграждането на един език. Излагайки възгледа на Русо, че основната причина за различията между езиците се крие в климата и в начина на тяхното формиране, той не приема безусловно неговото твърдение: „По наше-то мнение, върхъ грубостъ-та и мекостъ-та на языка не толкозь иматъ влияние степенъ-та широчины, колко-то местоположение-то на страните”; „Характерът на народа, подобно както и свойство-то на страна-та, равномерно проявявася въ свойства-та на языка му” (I, 3, 18:77). Авторът на статията „За языцы-ты” представя подобно становище: „...различни-ти страсти и обычаи по разны-ты народы иматъ голямо влияние на языцы-ты кои-то говорятъ” (II, 1, 2:46). Друг формиращ фактор са различните прояви на сблъсъци и смесвания между чуждоплеменни народи в хода на историята и отразяването им върху езиковите процеси. Изводът на Касапски е, че действителността по различен начин се отразява в различните езици по силата на нееднаквите условия на материалния и общественя живот на хората.

Авторът на „Мисли” и Т. Н. Шишков се опитват да разкрият и формулират механизма на речевото общуване (I, 2, 13: 202; III, II, 3, 21:684-685).

Н. Касапски разсъждава и върху начините и средствата за обогатяване на езика на даден народ – словообразователните процеси и заимстването на чужди думи. Словотворческите процеси книжовникът представя по два начина: образуване на нови думи чрез словообразователни наставки и представки или съставяне на сложни думи от две прости, напр. „тепломеръ”, „небосклонъ” и други. Заемането на чужди думи изисква тяхното преосмисляне според звученето и нормите на собствения език (I, 3, 17: 44).

Авторът определя откриването на писмото като значителна крачка напред в развитието на езика и мисленето: „изображение звукове-те съ писмена (буквы), енай-велико-то отъ человечески-те изобретения, неизмерима стъпка въ пътя на просвещение-то и образование-то” (I, 3, 17:45). Той проследява различните предстепени на писмото: иконографията, символаграфията, мнемоническите средства, пиктограмното писмо, йероглифното египетско писмо, идеограмата. Изтъква като повратен момент за развитието на писмеността откриването на „азбука-та фоническа”, изобразяването на фонетичната стойност на човешката реч.

Предметът на изложение се насочва и към следващия етап от развитието на писмеността на един народ, създаването на неговата книжнина и литература като свидетелства за културен прогрес. Авторът представя правилно спрямо постановките на съвременната литературна история поредността на възникването на жанровете на старите литератури: появата на поезията, следвана от приказката, красноречието и дидактическата проза; на лирическите жанрове преди епическите (I, 3 18: 73-74).

В края на своя лингвистичен труд Н. Касапски излага системата на индоевропейските езици. Авторът на „За языцы-ты” също прави опит за генеалогична

класификация на езиците, но и двата модела носят неточностите на епохата. В статията „За язицы-ты” присъства и следната класификация: праезици – производните им, които се разделят на „етнографически челяды” (съвременният термин е езиково семейство), съставени от „братия язици” (родствени езици), които от своя страна се делят на „диалекти или наречия”, а поспедите се подразделят и на „подречия”. Авторът разкрива спецификата и причините за диалектното многообразие: „...происхождатъ отъ различни произношения и различни сочинения и устройства за речи-ти” (II, 1, 2: 47).

Студията „Мысли” на Н. Касапски и статията „За язицы-ты” са показателни за ангажираността на българските книжовници по основополагащи лингвистични проблеми и за приобщаването на българската книжовна мисъл към постиженията на европейското езиковедие.

На страниците на сп. „Български книжици” присъства и Кирило-Методиевият въпрос, отразен в неговата сложност и противоречивост.

Статията „Речь профессора Константина Зеленецкаго за Начало-то и образователи-те на Черковно-Славенскы языкъ” представя систематизирано и общено разнообразните и многостранни издирвания на учените по тази богата проблематика и в същото време е оригинален труд с доказани изводи и авторска позиция.

В началото К. Зеленецки се спира на въпроса за генезиса и лингвистичната структура на черковнославянския (старобългарския) език. Той изтъква, че той, от една страна, заключава в себе си живия народен говор, а от друга, представлява книжовно обработен език: „...Кирилль и Методий ... подигнали простый, народныя языкъ на степь Богослужебнаго и дали му особенъ отливъ, на-следъ Грьцкый първообразъ по книги-те на Свещенно-то писание” (I, 2, 12:163). Авторът изтъква значението на старобългарския език за духовното израстване на българите, за съхраняването на народността и за развитието на българското образование по самостоятелен път, а не по чужди образци.

К. Зеленецки опровергава неправилните твърдения, разпространени в кръга на западнославянското духовенство, че преводите на Светото писание на славянски език са дело на св. Йероним (преводач на Библията на латински език), родом от Далмация. Полемизира и с възгледите на слависта Раковецки. Раковецки твърди, че откриването на славянските писмена и преводите на книгите на Свещеното писание се отнасят към време, много преди времето, в което са живели Кирил и Методий. Той изтъква обратната връзка, че тези преводи са били неизчерпаем извор за обогатяване на езика на славяните. Опрян на исторически сведения за гражданския живот и вярванията на славяните, за постиженията им в областта на търговията и занаятите, както и на данни от областта на ономастиката, топонимията и етимологията – професор Зеленецки опровергава схващанията на Раковецки като хипотеза, лишена от историческа и научна основа.

Книжовникът излага и твърденията на Ю. Венелин и проф. О. Бодянски за наличието на славянска азбука още преди появата на солунските братя. След

като представя аргументацията и мненията на тези учени, които защитават тезата за съществуването на развита славянска писменост преди Кирил и Методий, проф. Зеленецки изчерпателно се спира на историческите доказателства и документални свидетелства, които потвърждават тяхната новаторска мисия. Той се базира на изследванията на изтъкнати слависти като Й. Добровски, Шлецер и П. Шафарик и заключава: „...тъй-што по сичка правдина тямъ са пада титлата първоучители Славенскы” (I, 2, 15:294).

В сп. „Български книжици” се осветлява и въпросът за авторството и старинността на двете азбуки – кирилица и глаголица. На страниците на списанието се публикува фундаменталният труд на чешкия славист П. Й. Шафарик „Ради зачяло-то и място-то на глаголическы-ты слова”. Това задълбочено филологическо и историческо изследване се явява повратен момент както в дискусиите и споровете по кирило-методиевската проблематика, така и за историята и развитието на българския език. Основните градивни изводи на изтъкнатия езиковед се заключават в доказването на старинността на глаголицата – оригинално творение на Кирил Философ, спрямо кирилицата – дело на Климент, епископ Велички, създадена по-късно в България.

Редица български книжовници с дълбока признателност пишат за делото на П. Й. Шафарик. В кратката статия, публикувана в книжка 10 и подписана с инициали М. П. са изнесени откритията на Шафарик и се подчертават неговите заслуги за изясняването на Кирило-Методиевия въпрос (I, 2, 10:75-77). Т.Н. Шишков в статията си „За българска-та книга или за Азбука-та и Правописание-то на Новобългарския-тъ языкъ” обобщава: „...никой неиздыри и неписа толкози удачно за Старобългарска-та Писменность, колкото въ наше време Славныя-тъ Чехъ П. Й. Шафарик”. Шишков отправя упрек към своите съвременници, допуснали да потъне в забрава името на епископ Св. Климент, когото българският народ трябва да почита заедно с първоучителите Кирил и Методий (II, 3, 21: 685-686).

Вдъхновени от идеите за издигане на българското национално самосъзнание, редица автори в сп. „Български книжици” на базата на сравнителната съпоставка с други езици и в духа на доказаните от славянското езикознание тези, изтъкват престижността на старобългарската писмена традиция и изключителната роля на Кирило-Методиевото дело в културната ни история.

Възрожденските книжовници, публикували в сп. „Български книжици”, са запознати и с модерните идеи и постижения на сравнителното езикознание. Н. Касапски в студията „Мысли” изтъква за най-правилен в научните изследвания подходът на „сравнително-то языкоучение”, основано на „действителны-те факты и веществены материялы, събрани систематически...” и подчертава важността на сравнителните речници за историческите и филологическите наблюдения (I, 3, 18: 75).

Г. Кръстевич в своята филологическа дейност се обляга основно върху сравнително-историческия метод при разглеждането на книжовноезикови проблеми. Редица изследователи на книжовното наследство на Г. Кръстевич подчертават

неговата изключителна за времето си ерудираност, висока библиографска култура и познаване на съчиненията на най-авторитетните европейски езиковеди⁴.

Книжовноезиковата дейност на възрожденските автори Н. Касапски, Т.Н. Шишков, Г. Кръстевич, Д. Мутев, на автора на статията „За язицы-ты” и др. в сп. „Български книжици” разкрива задълбоченото познаване и използване в езиковите дискусии на постиженията на езиковедските течения в Европа през първата половина на XIX век. В изданието се прокарва научният подход – българският книжовен език да се разглежда в контекста на останалите европейски езици и в тясна връзка с постиженията на европейското езиковедие. По-късно във възрожденския периодичен печат са поместени редица подобни статии в сп. „Читалище”, в „Македония”, в „Право” и др., което показва приемственост в разглеждането на тази проблематика⁵.

Отражението на идеите на европейското езиковедие във възрожденското списание „Български книжици” е още едно доказателство за научната основа на книжовноезиковото строителство у нас през XIX век.

Summary

The Renaissance journal „Bulgarski Knizici”, published in Tzarigrad from 1858 to 1862, gives an abundant of fact material, which shows that the Bulgarian Renaissance Figures had known and had influenced in their linguistic and literary activities from the linguistic trends in Europe on the first half of XIX century. In the science discussion on linguistic problems, the authors of philological materials in the edition – N. Kasapski, T.N. Shishkov, G. Krastevich, D. Mutev and the anonymous author of the article „Za jazicite” („For languages”), had known each other or they had discussed the ideas of the famous European scientists Fr. Volter and Jan Jack Russo, I. Dobrovski, Iurii Venelin, P.I. Shafarik, I. Kopitar, I. Sreznevski et al. Original summaries and constructive conclusions for originate literary and linguistic problems are reached in high for its time scientific level with deep knowing of the Slavic and East-European scientific thought. It is discussed the vast problems relevant to the origin, the essence and the role of the language as social and cultural phenomenon. There are presented the attempts for classification of languages, concepts about the problems of glottology and the establishment of literary languages. It is shown the Cyril and Methodius problems - about the genesis and the linguistic structure of the Old-Bulgarian language and the oldness of both alphabets

⁴ Хр. Първев, *Из наченките на българските граматически разсъждения през Възраждането. (Писма за някои си мъчноти на българско-то правописание от Гавриил Кръстевич)*, „Български език” 1961 (г. XI), кн. 2, с. 138; В. Вълков, *Взгледите на Гаврил Кръстевич за книжовния език и за неговото правописно устройване*, „Български език” 1984, № 4, с. 360-361.

⁵ Д. Иванова, *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив, Макрос 2001, 1998, с. 15-16; Д. Иванова, *Българският периодичен печат и гравивните книжовноезикови процеси през Възраждането. (Върху материал от списание „Читалище” – 1870-1875)*, Пловдив, Макрос 2000, 1994, с. 58-67.

– Cyrillic alphabet and Glagolitic alphabet. The achievements and modern ideas of the comparative linguistic are pointed out as the most correct method of approach in the examination of literary and linguistic problems (N. Kasapski) or their use as main method in elaborating the linguistic problems (G. Krastevich). In the journal „Bulgarski Knizici” is built the scientific approach – Bulgarian literary language is presented in the context of the other European languages and in narrow relation with the achievements of the European linguistic science.